

LUNDS
UNIVERSITET

Frivilligarbete för papperslösas rättigheter – omöjligt och nödvändigt

Julia Sällström

Mänskliga rättighetsstudier

Vårterminen 2012

Handledare: Professor Lena Halldenius

Abstract

The Swedish law and policies concerning non-citizens are creating an impossible situation for undocumented migrants to gain access to basic human rights. The national law which is both contradictory and unclear concerning this group also creates difficulties for the individuals and organisations who are trying to supply access to basic rights.

The study is built on interviews of six people who in different ways are working in Sweden to support undocumented migrants, and their experience of the relation to the people they meet whilst working. The purpose of this essay is to explore the relation between givers and receivers of help and support in this context and how the relation affects the access to human rights. Also the concept of a valid receiver of rights claims is questioned and the possibilities of including individuals are explored.

The conclusion of this essay evolves around the complexity of acting as a rights claim receiver and the contradictory struggles that frames the volunteer based work for undocumented migrants human rights in Sweden.

Innehållsförteckning

Abstract	1
Innehållsförteckning	2
Förkortningar	4
1. Inledning	5
1.2 Begrepp	7
1.3 Syfte och frågeställningar	7
1.3.1 Syfte.....	7
1.3.2 Frågeställningar.....	7
1.4 Avgränsningar	8
1.5 Metod	8
1.5.1 Intervjumetod.....	9
1.5.2 Tillvägagångssätt för analysen.....	10
1.6 Teori	10
1.6.1 Vem har rättigheter?.....	11
1.6.2 Territorialitet och jurisdiktion.....	12
1.6.3 Hur påverkar detta papperslösa människor och deras tillgång till rättigheter?	14
2. Bakgrund	16
2.1 Begreppet "papperslös"	16
2.2 Tidigare studier	16
2.3 Papperslösas situation i Sverige idag	18
2.4 Lagstiftning	19
3. Att arbeta frivilligt för och med papperslösa	24
3.1 En ojäm maktbalans	24
3.1.1 Patient- & läkarrelationen.....	30
3.2 Metoder för att skapa en jämbördig relation	31
3.3 Hur påverkar dessa omständigheter de som arbetar ideellt?	35
3.4 Sammanfattning	38
3.5 Slutsats	40

4. Analys	43
4.1 Individen som anspråksmottagare	43
4.1.1 Mina informanter.....	46
4.2 Användandet av etablerade system och statliga resurser	46
Referenser	49

Förkortningar

UtlL- Utlänningslagen

UtlF- Utlänningsförordningen

HSL- Hälso- och sjukvårdslag

ICC - International Criminal Court

1. Inledning

Situationen för personer som lever som papperslösa ställer frågan om mänskliga och medborgerliga rättigheter på sin spets. Livet för en papperslös person illustrerar konflikten mellan stater och individer som finns inbyggt i systemet för mänskliga rättigheter, och visar en helt annan sida av välfärdsstaten Sverige. Statliga rapporter och undersökningar konkluderar att den här gruppen i samhället är en av de mest utsatta, trots det är intresset lågt från makthavare för att göra några förändringar för att inkludera och förbättra levnadsvillkoren för papperslösa personer. I statens ställe träder frivilligorganisationer och engagerade individer in och upprättar vårdkliniker i kyrkor, organiserar kläddutdelningar, håller i sommarkollo, släpper in papperslösa barn i sina skolklasser och ger juridiska råd, i den mån det är möjligt. I vissa fall använder man sig utav det statliga systemet som gjort det näst intill omöjligt för papperslösa att få tillgång till rättigheter, vilket ruckar på uppfattningen om en giltig anspråksmottagare och uppfyllare. Sällan ses detta arbete som rättighetsarbete, och det stöd som papperslösa får betraktas oftast inte som tillgång till rättigheter.

Är rättighetsbegreppet och systemet för rättigheter alls fruktbart att använda för papperslösa personer? På vilket sätt kan man använda rättighetsbegreppet för att förstå och påverka situationen som papperslösa personer i Sverige befinner sig i?

Det är en komplicerad situation där det inte finns ett enkelt, rätt svar; det arbete som är menat att hjälpa människor skapar både en situation där klyftan mellan medborgare och icke-medborgare växer och samtidigt ökas möjligheter för inkludering av individer som officiellt inte erkänns som giltiga rättighetsbärare.

För att uppnå mänskliga rättigheter som i realiteten gäller för samtliga i egenskap av människor, krävs det att individer tar ansvar för att uppfylla varandras rättigheter? En situation utan rättigheter är opålitlig och godtycklig, men vad är ett samhälle utan solidariska invånare, där alla skyldigheter är statens? Leder ett sådant resonemang till frigörelse för stater från att skydda och uppfylla sina invånares rättigheter? Om det giltiga anspråksmottagandet utvidgas till att innefatta individer, vilka skyldigheter ställs vi inför då? När det inte finns något alternativ, och anspråk slungas ut utan någon juridisk legitim mottagare men ändå besvaras av individer och frivilligorganisationer,

har ett parallellt rättighetssystem etablerats? Eller är det endast solidariskt utförda handlingar?

Min studie bygger på intervjuer med personer som arbetar genom organisationer eller nätverk för och med papperslösa. Utifrån dessa utforskar jag relationen mellan givare och mottagare av hjälp och stöd för tillgång till grundläggande rättigheter, samt hur användandet av statliga system påverkar arbetet för papperslösas rättigheter i Sverige.

1.2 Begrepp

Ett *effektivt anspråk* på mänskliga rättigheter betecknar potentialen av förmåner vilka flödar från skyldigheter under internationell människorättslag¹.

I min studie väljer jag att använda begreppet "*papperslös*", vilket motsvarar "undocumented" på engelska. Det finns flera olika grupper av papperslösa i samhället, som lever under varierande förhållanden, och den juridiska statusen är knuten till tid och rum. Det jag inkluderar i begreppet "papperslösa personer" i den här studien är de personer som saknar gällande uppehålls- eller arbetstillstånd, de som inte har ett gällande visum och inte är aktuellt asylsökande i Sverige. Det innebär alltså en exkluderad status i förhållande till asyllagstiftning och medborgarskap.²

Anspråksmottagare innebär i den här studien en aktör som har möjlighet och resurser att svara till och uppfylla ett rättighetsanspråk, begreppet inkluderar både de som enligt lag är skyldiga att svara och de som inte är det.

1.3 Syfte och frågeställningar

1.3.1 Syfte

Att utifrån intervjuer med personer som arbetar frivilligt med att bistå papperslösa personer, undersöka om och hur relationen mellan de givande och mottagande parterna påverkar tillgången till rättigheter. Samt i den kontexten ifrågasätta rättighetsanspråksmottagarens varande och undersöka möjligheter för att utvidga begreppet till att innefatta parter som verkar utanför nationell lagstiftning men med hjälp av statliga system.

1.3.2 Frågeställningar

1. Hur upplever informanterna relationen till de papperslösa människor de möter i sitt ideella engagemang?

---

¹ Gregor Noll "*Why human rights fail to protect undocumented migrants*" s. 244, fotnot 5

² Maja Sager "*Everyday Clandestinity*" s. 22-24

2. Kan en part utanför statliga system och nationell lagstiftning agera som effektiv anspråksmottagare?

1.4 Avgränsningar

Jag har valt att avgränsa min studie till att utforska personer som arbetar ideellt och är kopplade till en frivilligorganisation eller nätverk. Detta innebär att jag utelämnat perspektivet dels från de som själva lever eller har levt som papperslösa samt de som i egenskap av familj eller vän stöttar och hjälper, vilket utgör en stor del av stödet och arbetet för papperslösas rättigheter i Sverige. Det valet har jag gjort eftersom det skulle behandla en annan slags relation.³ Jag valde att intervjua personer knutna till en organisation eller nätverk där en personlig anknytning eller relation oftast inte är drivkraften från start.

1.5 Metod

Jag har byggt min studie utifrån sex stycken intervjuer med personer knutna till olika organisationer eller nätverk som på varierande vis stöttar och hjälper personer som lever som papperslösa i Sverige. Jag valde att göra en kvalitativ undersökning eftersom det ger, genom sin flexibilitet, möjlighet att följa upp trådar som uppkommer under processen. Det material som jag har extraherat från intervjuerna har varit mitt primärmaterial, och även min utgångspunkt i formulering av frågeställningar och upplägg av uppsatsen.

I mitt tillvägagångssätt har jag lutat mig mot metoden "grounded theory", och främst Kathy Charmaz tolkning utav den. Jag har plockat ut följande delar som passar mitt ämne och mina förutsättningar; intensiv intervjuteknik, bearbetningen av materialet genom två steg av kodning, öppen kategorisering av materialet, samt låtit de som talat stå i fokus och leda studien. Det som tilltalade mig med grounded theory är att man aldrig tvingar på förutbestämda teorier på datan, utan följer det som definieras i datan.⁴ På så vis hamnar det empiriska materialet i centrum och får en avgörande roll i arbetet, vilket var min intention då jag bestämde mig för att göra intervjuer.

---

³ A.a. s. 204-205

⁴ Kathy Charmaz "Constructing Grounded Theory- a practical guide through qualitative analysis" s.14-17

”Grounded theory” metoden innehåller systematiska och flexibla riktlinjer för att dels analysera men även för att samla kvalitativ data, och sedan konstruera teorier som har sin grund i datan.⁵ Jag har genomgående i analysen teoretiserat nära och utifrån mitt empiriska material, jag redogör även i mitt teorikapitel för mitt avstamp i andra rättighetsteorier, främst knutna till medborgarskap.

1.5.1 Intervjumetod

Jag använde mig till viss del av Charmaz riktlinjer för genomförandet av intensivintervjuer, kärnan i den metoden är att locka fram varje deltagares tolkning och erfarenhet. Som intervjuare bad jag om beskrivningar och reflektioner av upplevda händelser, vilket frångår strukturen för en vanlig konversation, där uppmuntran till utveckling av svaren kan förekomma.⁶ Frågorna för intervjun formulerades utifrån de enskilda deltagarnas sätt att arbeta med och papperslösa personer, exempelvis skilde sig frågorna mindre mellan de som bedrev vård än de som inte agerade i sina yrken.

För att hålla mig nära datan valde jag att spela in alla mina intervjuer samt transkribera dem precist, utan att redigera talspråk till skriftspråk. Eftersom jag valt att använda mig av grounded theory är det viktigt att de som talar får stort utrymme i studiens alla faser, inklusive den slutliga produkten. Därför vill jag att läsaren ska kunna höra informanterna så som de talar. Vidare har jag valt att inte bifoga mina intervjufrågor eftersom intervjuerna har varit ostrukturerade i sin utformning, och den som svarat har i varierande utsträckning styrt intervjun. Av den anledningen har jag valt att inte bifoga mina intervjufrågor, eftersom de i fristående form sällan skulle bidra till läsarens förståelse och inblick i studien.

Det finns flera svårigheter med att genomföra intervjuer, något som jag reflekterat över och blivit medveten om är hur enkelt och undermedvetet man som intervjuare applicerar sina egna värderingar och erfarenheter i svaren man får från sina deltagare. Främst genom vilka frågor man ställer och hur man formulerar dem, men även genom den respons man ger under intervjun, även om det är små nickningar, ett medhållande ljud eller ett snabbt ögonkast kommunicerar man undermedvetet och kan påverka svaren. Vidare är det svårt att ta ett steg bort från sina tidigare tankar och antaganden, vilket även färgar analysen av materialet.

---

⁵ A.a. s.2

⁶ A.a. s.25-26

1.5.2 Tillvägagångssätt för analysen

När jag transkriberat mitt material tog jag det första analytiska steget inom grounded theory, vilket är initial kodning. Kodningen syftar till att studera händelser och processer, genom att koda definierar man vad som sker i datan och börjar förstå innebörden av det. Under den initiala kodningen är man helt öppen för riktning, håller sina koder nära datan och undviker att kategorisera materialet i förutbestämda fack.⁷ Jag använde mig av "line-by-line" kodning, vilket innebär att sätta en etikett på varje rad av det skrivna materialet.⁸ Utifrån de koderna skapade jag sedan större kategorier utifrån vad jag ansåg vara mest relevant, jag jämförde data med data och skapade teman som blev rubriker. På så vis sorterade jag bort en del av materialet, och de teman som utkristalliserades gav grunden för frågeställningarna och kapitelindelningen. Utifrån koderna och kategorierna har jag valt ut citat, analyserat dem djupare och löpande författat texten. Den här metoden i sin helhet är tämligen fri, och även i analysen har jag förlitat mig i stor utsträckning på mig själv och teoretisering utifrån och kring mitt primärmaterial.

Ytterligare en svårighet är just beroendet av fruktbara intervjuer som ger intressant material att arbeta med. Hela studien är avhängig av lyckade intervjuer vilket man som intervjuare inte alltid kan styra. Vidare tog det tid för mig att finna balans mellan att hålla sig nära datan analytiskt samtidigt skapa ett intressant resonemang och inte teoretisera för långt ifrån informantens upplevelse.

1.6 Teori

I min studie tar jag avstamp i två forskares teoretiska ramverk. Dessa behandlar rättighetsinnehavare och rättighetsanspråk där staters territoriellt betingade suveränitet å ena sidan försvagas i en allt mer internationell och "globaliserad" värld och å andra sidan upprätthålls genom restriktiva policyn för migration. Detta skapar en situation där papperslösa människor står helt skyddslösa inför rättighetskränkningar, även i Sverige som både har ratificerat konventioner om mänskliga rättigheter inklusive förbudet mot diskriminering samt har ett välstånd som skulle kunna uppfylla dem.

---

⁷ Kathy Charmaz "Constructing Grounded Theory- a practical guide through qualitative analysis" s. 42-46

⁸ A.a. s. 50

1.6.1 Vem har rättigheter?

I mitt resonemang om rättighetsinnehavare har jag utgått från Seyla Benhabibs teorier, vilka bland annat tar avstamp i, och vidareutvecklar Hanna Arendts teori om *medborgerliga* rättigheter snarare än *mänskliga* rättigheter.

Arendt menade att rätten till rättigheter endast kan uppfyllas i ett politiskt samhälle, där vi definieras utifrån våra handlingar och åsikter, inte de egenskaper vi får vid födseln, och endast genom samhällelig organisation kan vi uppnå den jämlikhet de universella rättighetsförespråkarna menar att vi föds med.⁹ Trots att Arendt såg staten som en bristfällig sådan menade hen att den ändå framstår som den bäst lämpade rättighetsbeskyddaren, om inte i praktiken så i teorin. I sitt resonemang om rätten till rättigheter utgår hen från nationalstatens ramverk som något givet, till skillnad från Benhabib, som syftar att se bortom det.¹⁰

Rätten till rättigheter idag, menar Benhabib, innebär ett erkännande av universell mänsklig status, oberoende av nationellt medborgarskap. Om det för Arendt var medborgarskap som var den främsta garanten för skydd av ens mänskliga rättigheter, och därmed var målet att alla människor skulle bli medborgare, är utmaningen idag snarare att koppla loss rätten till rättigheter från en persons nationalitet och medborgerliga status.¹¹ Detta fokus urskiljs tydligt inom de organisationer jag undersökt där man arbetar för att tillgodose alla människor en möjlighet till ett drägligt liv och tillgång till de mänskliga rättigheter som svenska staten utger sig förespråka och efterleva, snarare än att kämpa för att alla ska få permanent uppehållstillstånd.

Arendts observationer är således fortfarande aktuella och även i de mest utvecklade rättighetsregimer, exempelvis Sverige, har asylsökande och flyktingar i många fall en kvasiillegal status där deras nationalitet, eller avsaknad av den, snarare än deras status som människor avgör tillgång till rättigheter.¹²

Kärnan till problemet i att kräva icke-medborgares rättigheter är att de "universella" mänskliga rättigheterna är instiftade i en kontext av stater vars suveränitet och jurisdiktion är knuten till ett specificerat territorium. Benhabib, och fler med henne,

---

⁹ Benhabib Seyla "The rights of others" s. 59-61.

¹⁰ A.a. s. 63-65.

¹¹ A.a. s. 68-69.

¹² A.a. s. 168.

påpekar hur konflikten mellan suveränitet och mänskliga rättigheter från start är inbyggd i den internationella deklARATIONEN om de mänskliga rättigheterna (UDHR).¹³ Detta illustreras tydligt i artikel 13 där rätten till frihet att röra sig över gränser och till att emigrera stipuleras, men *inte* att immigrera. Vidare erkänns rätten, under vissa omständigheter, till asyl och rätten till en nationalitet i artikel 14 och 15. I sista halvan av den senare föreskrivs varje individs rätt att inte godtyckligt bli berövad sin nationalitet eller nekad rätten att byta sin nationalitet. En väsentlig faktor för att kunna införliva dessa rättigheter utelämnas från deklARATIONEN; det är vems skyldighet det är att uppfylla dessa krav. Det finns ingen adressat, sålunda upprätthåller deklARATIONEN de individuella staternas suveränitet framför individens rätt till asyl.

Arendts teori om hur förlusten av medborgarskap innebär förlust av mänskliga rättigheter upplevs i det här sammanhanget som högaktuell.

Å ena sidan är staters suveränitet stark och inflytelserik, å andra sidan har den ökande internationaliseringen av militär, kommunikation, teknologi, pengaflöden, miljöpåverkan, kulturella och sociala nätverk, transnationella politiska aktörer, gett stater mindre kapacitet att utöva inflytande över beslut och dess konsekvenser. I den kontexten upplevs territorium som en förlegad avgränsning, eftersom de nationella gränserna blir alltmer porösa. Dock är de extremt tydliga och betydelsefulla när det handlar om immigration och flyktingmottagning.¹⁴

Benhabib påpekar att demokratiska lagar behöver gränser eftersom demokratisk representation ska vara gällande för ett specifikt folk. Territorium är därför en grundläggande princip i alla system för medborgarskap och är svår att lösa.¹⁵ Detta utgör stor problematik för ett icke-diskriminerande rättighetsutövande, på grund av den internationella formuleringen av rättigheter.

1.6.2 Territorialitet och jurisdiktion

Jag använder Gregor Nolls teorier för att närmare förstå och problematisera relationen mellan territorialitet, jurisdiktion och papperslösas rättighetssituation, med juridisk bakgrund.

---

¹³ A.a. s 11.

¹⁴ Benhabib Seyla "The rights of others" s. 4-6.

¹⁵ A.a. s.215- 221.

Definitionen i internationell lag för när mänskliga rättigheter universellt gäller är då varje person som befinner sig på statligt territorium eller inom statens jurisdiktion är skyddade av sådana rättigheter, eller har möjlighet att effektivt göra anspråk på skydd.

¹⁶ Inom internationell lag är staters jurisdiktion främst territoriell. Eftersom papperslösa migranter otvivelaktigt befinner sig fysiskt inom en stats territorium är de inkluderade i statens jurisdiktion och därmed triggas även statens rättighetsskyldigheter.¹⁷ Vad innebär då statens rättighetsskyldigheter? Är det migrantens ansvar att uttala ett specifikt rättighetsanspråk som staten sedan ska förhålla sig till i enhet med en människorättskyldighet? Ett sådant perspektiv understryker individens val, i linje med en liberal föreställning om rättigheter, vilket tilldelar risken för ett rättighetsanspråk helt på migranten. Detta perspektiv ser statens jurisdiktion som odelbar, jurisdiktion innebär ett "allt eller inget" begrepp, där individen både gynnas och missgynnas av samma makt. Ett annat perspektiv ser mänskliga rättigheter som en specifik form av juridisk immunitet, vilket skyddar en migrant från statens jurisdiktion angående deportation när denne framför ett rättighetsanspråk. Här är statens jurisdiktion delbar och separation av underenheter i begreppet är möjligt.¹⁸ I internationell lag ges inga indikationer på hur jurisdiktion ska tolkas eller vilken av de två varianterna som stöds. Eftersom rättighetsbärare i människorättsavtal generellt syftar till de som befinner inom en stats jurisdiktion blir detta en central diskurs angående papperslösas rättigheter.¹⁹

Stor del utav inflytandet i begreppet jurisdiktion flödar från dess anknytning till territorium, utan inuti en gräns för jurisdiktion som blivit politiskt och juridiskt fastslagen, framstår ofta som något naturligt givet. Kan ett territorium upplevas självständigt från den politiska gemenskapen, och har den gemenskapen någon juridisk skyldighet gentemot en individ som fysiskt befinner sig på denna yta men som inte är medlem av det politiska samhället?²⁰

I jämförelse med koncepten humanitär intervention och responsibility to protect, då stater rör sig utanför den egna territoriella jurisdiktionen och politiska samhället för att främja mänskliga rättigheter, finns uppenbarligen både kapacitet och möjlighet för stater att ge icke-medborgare tillgång till de mänskliga rättigheterna, men de saknar

---

¹⁶ Gregor Noll "Why human rights fail to protect undocumented migrants" s. 241.

¹⁷ A.a. s. 247.

¹⁸ A.a. s. 248.

¹⁹ Gregor Noll "Why human rights fail to protect undocumented migrants" s. 248-249.

²⁰ A.a. s. 249.

skyldighet att göra det. Detsamma gäller för att ge människor inom den egna jurisdiktionen, vilka inte är medborgare, rättigheter; stater är således fria att införliva dem men har ingen juridisk skyldighet att göra det.²¹

Det finns tillfällen då suveräniteten rubbas genom civil olydnad, exempelvis då en lärare eller rektor ger sitt medgivande till ett papperslöst barn att gå i skolan, utan att meddela migrationsverket. Då har jurisdiktionen blivit delbar oavsett statens ställningstagande och individen existerar på ett sätt i statliga institutioner. Emellertid under helt andra villkor än de som har ett medborgarskap; sällan finns möjlighet att registrera betyg och annan information om barnet, samtidigt är skolgången beroende av människors välvilja och är inte säkrad. Därmed har de papperslösa inte tillgång till rättigheten som garanterar skolgång utan endast en tillfällig, villkorad tillgång till undervisning. Detsamma gäller papperslösa människors möjlighet att vara aktiva ”medborgare”, även om man är delaktig i proteströrelser eller på andra sätt uttalar anspråk och krav till staten, ger det inte tillgång till rättighetsanspråk eftersom det inte finns en mottagare som är skyldig att svara på kraven.

1.6.3 Hur påverkar detta papperslösa människor och deras tillgång till rättigheter?

Trots att mänskliga rättigheter praktiskt sett är i princip helt otillgängliga för papperslösa migranter, har anspråket om dess universella applicerbarhet inte försvagats.

Ett tydligt exempel på internationella bestämmelser som förutsätts gälla samtliga individer, men gör undantag för icke-medborgare är barnkonventionen. Konventionen adresserar inte hur barn som är migranter ska åberopa mänskliga rättigheter, dock berörs fenomenet migration i artikel 21 och 22. Den sistnämnda artikeln, som behandlar barn som söker flyktingstatus eller är rubricerad flykting, har formulerats på ett sätt som inte ger förmånstagaren någon form av juridisk rätt till residens. Centralt i konventionen är dock förbudet mot diskriminering i artikel 2, vilket inkluderar diskriminering på grund av nationellt ursprung. Detta innebär inte nödvändigtvis en skyldighet för stater att garantera utlänningar samma rättigheter som dess medborgare.

---

²¹ A.a. s. 269-270.

En sådan tolkning och utövande stämmer överens med staters territoriella suveränitet vilket också formar internationell lag generellt.²²

Den här tolkningen av rättigheter innebär inte nödvändigtvis ett fullständigt förnekande av papperslösas rätt till rättigheter, snarare begränsas rättigheter till en viss tid och plats, på ett visst territorium där en viss stat vid tillfället har jurisdiktion. Resonemanget tillåter rättigheter för den papperslösa migranten i ett annat land efter att denne har lämnat territoriet eller har blivit avlägsnad från värdnationen. Följaktligen stämmer det inte att papperslösa migranter som gömmer sig inte har några mänskliga rättigheter alls, under den rådande innebörden av rättigheter inom internationell lag och staters praxis.²³ Stater förnekar sällan papperslösa som möjliga bärare av mänskliga rättigheter, snarare reserverar de sig rättigheten att skapa och upprätthålla lagar vilka reglerar inträdet, närvaron och utträdet av icke-medborgare.²⁴

Oavsett den fysiska närvaron inom den svenska statens gränser är en papperslös individ inte synlig i det offentliga samhället förutom i en situation där hen interagerar med en tjänsteman vars uppgift är att implementera immigrationslag. Enbart då är hen synlig i den föreställda staten Sverige, men endast i sin kapacitet som möjlig att häkta eller på annat sätt hindra och förflytta.²⁵ Det framstår som att den papperslösa migranten i värdnationen endast innehar egenskapen mänsklighet, i syfte att åtnjuta rättigheter, på villkoret att hen förflyttas och på så vis kan åtnjuta dessa någon annanstans.²⁶

---

²² Gregor Noll ”*Why human rights fail to protect undocumented migrants*” s. 245-246.

²³ A.a. s. 246.

²⁴ A.a. s. 245.

²⁵ A.a. s. 252.

²⁶ A.a. s. 253-254.

2. Bakgrund

2.1 Begreppet "papperslös"

Begreppet papperslös är ett etablerat uttryck i Sverige idag och är det främst förekommande bland organisationer och nätverk som arbetar för och med personer som saknar aktuellt tillstånd från staten att uppehålla sig på dess territorium, samt i statliga rapporter och utredningar. Andra begrepp som cirkulerar är illegala invandrare, illegala utlänningar, irreguljära migranter, gömda och "overstayers". Flera utav dessa ger den felaktiga bilden av migranter och migration som något kriminellt och därför bör man undvika att använda dem. De två sistnämnda inkluderar mindre grupper; att leva som "gömd" syftar generellt endast på människor som sökt asyl och fått avslag men inte lämnat Sverige, dessutom signalerar det inaktivitet och att man inte alls figurerar i det offentliga rummet, vilket ger en missvisande bild av den heterogena gruppen av papperslösa. "overstayer" syftar till de människor som stannat kvar efter att giltighetstiden för deras visum eller uppehållstillstånd har gått ut, eller då de inte längre uppfyller villkoren för uppehållsrätt. Den gemensamma faktorn för den grupp människor som omfattas av begreppet "papperslös" är att man befinner sig inom ett visst territorium utan officiellt tillstånd från staten. Jag använder begreppet papperslös eftersom det inkluderar en grupp som skiljer sig från majoritetssamhället enbart på grund av sin juridiska status, vilken är knuten till ett specifikt territorium och en viss tidsram, samt den höga frekvensen av uttrycket inom forskning, opinionsbildning och media.

Trots den utbredda användningen är innebörden av det, och därmed vilken grupp av människor som innefattas, inte självklar. Att leva som papperslös innebär inte nödvändigtvis att man är dokumentlös, det vill säga att man saknar identitetsdokument. Vidare ska man inte blanda ihop statslöshet och papperslöshet, vilket innebär att en person överhuvudtaget inte har medborgarskap i något land.

2.2 Tidigare studier

Det finns ingen säker statistik på antalet människor i Sverige som lever som papperslösa eller hur deras levnadssituation ser ut. I socialstyrelsens rapport från 2010 uppskattar man, med grund i siffror från polisen, myndigheter, journalister och forskare, att det finns mellan 10 000 och 50 000 personer som lever som papperslösa i Sverige idag.²⁷

Mestadels baseras forskning och rapporter som behandlar papperslösas levnadssituation på frivilligorganisationers, NGO;ers och yrkesutövares upplevelser och undersökningar i mötet med papperslösa individer. Detta på grund av att kontakt med myndigheter och institutioner genererar stor risk för deportation eller förvarstaging, och studier av sociala förhållanden kan då inte utföras på samma vis som för den övriga befolkningen, vilka finns registrerade med personnummer och liknande. De människor som inte uppsöker eller finner frivilligorganisationer hamnar dessutom utanför det material som ligger till grund för helhetsuppfattningen av situationen, eftersom man inte vet hur många personer det gäller, kan informationen som finns vara missvisande. Vidare finns små möjligheter för att utföra organiserade undersökningar. Följaktligen är kunskapen om papperslösas situation låg i jämförelse med andra grupper i samhället, och de siffror som finns är gissningar.

Inom forskningen på området i Sverige finns ändå en stor andel intervjuer med papperslösa och beskrivningar av specifika fall. I Sverige har papperslösas tillgång till vård fått mycket uppmärksamhet genom ett antal engagerade aktörer vilket har lett till att även övrig tillgång till rättigheter fått viss uppmärksamhet. Det finns ett antal organisationer och nätverk som driver rättighetsfrågan för papperslösa på olika nivåer, bland annat Rosengrenska stiftelsen, Röda korset, Rädda barnen, Ingen Människa är Illegal, Läkare i världen och Asylgruppen. Kunskapen och forskningen är således nära knuten till de människor som arbetar för och med papperslösa, och deras upplevelser.

År 2010 inkluderade socialstyrelsen, för första gången, papperslösa i sin sociala rapport och som en reaktion på rapporten från FN:s särskilde rapportör för rätten till hälsa, Paul Hunt, tillsatte regeringen en utredning²⁸ 2010 för hur regleringen av hälso- och sjukvård ska göras mer ändamålsenlig. Dock stoppades denna utredning, och den har fortfarande inte, år 2012, skickats på remiss. Vidare publicerades "Yttrande avseende betänkandet skolgång för alla barn" (SOU 2010:5), där man bland annat

---

²⁷ Socialstyrelsen-Social rapport 2010, kap 8 "Papperslösa", s. 270.

²⁸ SOU 2011:48.

föreslår att ta bort underrättelseskyldigheten för skola och socialtjänst. I den första utredningen om skolgång för alla barn, från 2007, exkluderades papperslösa barn som aldrig varit asylsökande, varför man tillsatte en kompletterande utredning 2009. Detta visar hur papperslöshet blir ett allt mer känt tillstånd i Sverige, även om det fortfarande råder utbredd okunskap på området.

Min studie kretsar kring upplevelsen av relationen mellan de ideella "givarna" och "mottagarna", utifrån givarnas perspektiv, och hur den här situationen kan påverka innebörden av mottagare av rättighetsanspråk, det vill säga den instans eller aktör som man legitimt kan rikta sitt anspråk mot.

När staten inte svarar, men ideella krafter i form av individer lystrar- vad sker då med rättighetsbegreppet?

2.3 Papperslösas situation i Sverige idag

Den omfattande exkluderingen av papperslösa människor dels från hälso- och sjukvård, dels från den öppna arbets- och bostadsmarknaden är samtliga bidragande faktorer till sämre hälsa och en svår och utsatt livssituation. Förutom den stress det innebär att ständigt undvika myndigheter på grund av rädsla för utvisning, har många människor flytt och bär med sig traumatiska upplevelser.

I socialstyrelsens rapport nämns ett antal undersökningar som gjorts bland papperslösa, av bland annat Läkare i världen (LIV). År 2008 rapporterades att 18 % av de tillfrågade hade ett regelbundet arbete, och 37 % inget arbete alls. Eftersom papperslösa personer är hänvisade till den informella arbetsmarknaden saknar de formell arbetslivserfarenhet, referenser, de rättigheter som är knutna till rollen som arbetstagare och är generellt underbetalda och i en stark beroendesituation till en arbetsgivare.²⁹ Följaktligen finns en utbredd fattigdom bland de papperslösa i Sverige, många äter ensidig kost och bor i sommarstugor eller källarutrymmen.³⁰

Ytterligare en undersökning gjord av LIV 2009 påvisar boendesituationen för papperslösa i Sverige. Bland de svarande uppgav 0 % att de var hemlösa, 28 % hade fast bostad, 62 % hade provisoriskt boende och 10 % bodde på härbärgen eller liknande.

---

²⁹ Socialstyrelsen- social rapport 2010 kapitel 8 "papperslösa", s. 275.

³⁰ A.a. s. 281.

Den osäkra boendesituationen samt rädsla för att bli "hittade" av myndigheter leder till nomadiserade liv, där barnfamiljer i snitt flyttar minst en gång per år.³¹

Stor del av den forskning som finns om papperslösa vittnar om en dålig hälsa, både fysisk och psykisk, bland annat den rapport som socialstyrelsen presenterar från LIV (2009). Av de svarande upplever 70 % att det är svårt att få vård i Sverige, bland annat på grund av rädsla för att bli gripen eller nekad. Trots att hälsan bland de papperslösa generellt upplevs som dålig svarade endast 8 % att de migrerat på grund av hälsorelaterade orsaker. Vidare kan patientens säkerhet äventyras eftersom papperslösa personer saknar svenskt identitetsnummer och därför inte registreras i nationella hälsoregister.³²

Den forskning och de rapporter som finns om papperslösa barns hälsa är enig om att barn i den här situationen far illa. De lever i en otrygg och isolerad miljö vilket kan ge psykiska skador som i vissa fall leder till svåra störningar och bestående men. Vidare har det konstaterats att de barn som får gå i skolan, och därmed existera i ett socialt sammanhang, löper mindre risk att ta skada av både tidigare upplevda trauman och den otrygga livssituationen.³³ Ytterligare en extremt utsatt grupp papperslösa i Sverige är de nyfödda. Dessa barn registreras inte med något identitetsnummer, och förblir osynliga i alla offentliga register vilket gör att de kan utsättas för våld, människohandel, övergrepp eller avlida utan att detta någonsin uppmärksammas av myndigheter. Vidare leder detta till att man inte kan upptäcka och åtgärda ökade medicinska risker.³⁴

Illegaliseringen av samtliga delar av papperslösa personers liv leder till ytterligare utsatthet, där människor enkelt blir utnyttjande. I rapporten från socialstyrelsen drar man följande slutsats i det avslutande stycket;

Papperslösa är en utsatt grupp i vårt samhälle med få rättigheter. De löper exempelvis högre risk att hamna i ett utanförskap och utsättas för våld.³⁵

2.4 Lagstiftning

Personer som inte är svenska medborgare regleras av utlänningslagen (2005:716) (UtlL) och utlänningsförordningen (2006:97) (UtlF). Utgångspunkten är att en utlänning

---

³¹ A.a. s. 275-276.

³² A.a. s. 276-277.

³³ Socialstyrelsen- social rapport 2010 kapitel 8 "papperslösa", s.282-283.

³⁴ A.a. s. 285.

³⁵ A.a. s. 285.

som vistas i eller reser in i Sverige ska ha ett pass och nationell eller Schengenvisering om personen inte har ett uppehållstillstånd eller är varaktigt bosatt.³⁶ En person som lever som papperslös saknar alltså tillstånd att vistas i landet, men kan ha tagit sig över den svenska gränsen på legal eller illegal väg.

Som utlänning i Sverige måste man ha ett tillstånd för att arbeta, villkoren för att få ett sådant tillstånd regleras i UtlL 6 kap. Vidare är det straffbart att anställa någon utan arbetstillstånd, vilket utesluter papperslösa från den reguljära, "öppna" arbetsmarknaden.

Kommuner är ansvariga för att erbjuda de som vistas inom kommunen det stöd och hjälp de behöver, oavsett skäl för vistelsen. För asylsökande gäller dock lagen om mottagning av asylsökande (LMA), och då är migrationsverket ansvariga. De människor som lever som papperslösa, oavsett om de tidigare ansökt om asyl eller inte, omfattas inte av LMA och lyder därför under socialtjänstlagen liksom andra icke-bosatta i kommunen.³⁷ Som papperslös har man liksom andra som vistas i en kommun rätt att ansöka om bistånd i enlighet med socialtjänstlagen (2001:453). I SOU 2011:48 uppges dock att det är oklart huruvida och i vilken mån papperslösa har rätt till bistånd exempelvis för att betala vårdavgifter. Av praxis framgår det att personer som inte är bosatta i Sverige men har sin egentliga hemvist där har rätt till bistånd. Andra utländska medborgare, exempelvis turister eller affärsresande, som vistas tillfälligt i Sverige har enbart rätt till bistånd i akuta situationer. För att avgöra i ett ärende gällande en papperslös person behöver man klargöra huruvida man kan ha sin egentliga hemvist i en kommun där man inte är folkbokförd. Utredningen ger inget besked i frågan, det är inte heller utredningens uttalade syfte.³⁸ För att få bistånd från kommunen ska den enskilde dessutom inte kunna tillgodose sina egna behov, det finns exempel på avgöranden i biståndsansökningar där rätten ansett att den papperslösa personen kan tillgodose sina behov genom att återvända till sitt hemland.³⁹

I socialstyrelsens rapport presenteras en undersökning från 2009 där kommuner i Sverige besvarade frågor kring hantering av frågor som gällde papperslösa. Det framkom, från de svarande (140 kommuner av 290 tillfrågade besvarade enkäten) att det fanns stora skillnader mellan dem, och flertalet saknade helt riktlinjer för hur de

---

³⁶ UtlL 2005:716, 2 kap, 1 och 3 §.

³⁷ Socialstyrelsen- social rapport 2010 kapitel 8 "papperslösa", s. 272.

³⁸ SOU 2011:48 s. 106

³⁹ Socialstyrelsen- social rapport 2010 kapitel 8 "papperslösa", s. 272.

skulle hantera ärenden gällande papperslösa. Bland annat fanns varierande tolkningar gällande underrättelseskyldigheten till polis. Flera kommuner svarade även att de upplevde den existerande lagstiftningen som otydlig och motsägelsefull.⁴⁰

Barn och unga som far illa i hemmet kan få vård utanför hemmet, liksom bosatta, dock hindrar ett sådant beslut från socialtjänsten inte att ett utvisnings- eller avvisningsbeslut verkställs.⁴¹

Asylsökande barn i Sverige har rätt att gå i skolan men de omfattas inte av skolplikten. Om ett barn får ett avvisnings- eller utvisningsbeslut står rätten till skola fast tills man lämnat landet, men håller man sig undan verkställandet av beslutet upphör rätten att gälla. De barn som lever som papperslösa men som aldrig ansökt om uppehållstillstånd har ingen rätt till skola. Dock finns inga hinder i lagen för kommuner att erbjuda papperslösa barn och ungdomar skolgång, både på grundskole- och gymnasienivå.⁴² Den frihet kommunerna har att erbjuda skolgång utövas i praktiken av enskilda skolor, det finns därmed sällan någon konsekvens bland skolor i en kommun angående papperslösa elever. I socialstyrelsens rapport framgår att skolpersonal i vissa fall uppfattat det som felaktigt eller olagligt att ta emot papperslösa barn. Vidare finns utbredd rädsla hos föräldrar som skriver in sina barn, eftersom det inte finns något uttryckligt förbud för polisen att gå in på skolor eller daghem och hämta barn. Dock har det hittills varit praxis att polisen undviker sådana metoder i sitt arbete.⁴³

En stor risk för papperslösa att ta kontakt med både skolväsendet och socialtjänsten är den underrättelseskyldighet som gäller i Sverige idag. Enligt UtL (2006:97) är socialnämnder skyldiga att underrätta polisen om en utlännings namn, födelsedatum, medborgarskap och bostadsadress i Sverige, första gången som nämnden vidtar en åtgärd i ett ärende om socialtjänst. En skolstyrelse har motsvarande skyldighet då en elev för första gången skrivs in i grundskolan.⁴⁴

Grundprincipen i Sverige är att alla som vistas i landet och som har medicinska behov ska erbjudas vård. Man har alltså inte rätt att kräva vård efter eget önskemål, utan sjukvårdshuvudmannen är skyldig att erbjuda vård efter den enskildes behov och i enlighet med de prioriteringsgrunder som finns inom vården. Enligt hälso- och

---

⁴⁰ A.a. s. 277-279.

⁴¹ A.a. s. 272.

⁴² Socialstyrelsen- social rapport 2010 kapitel 8 ”papperslösa. s. 272-273.

⁴³ A.a. s 281.

⁴⁴ A.a. s. 273.

sjukvårdslagen är landsting och kommuner ansvariga för detta.⁴⁵ Hälso- och sjukvård för papperslösa regleras av 2008 års lag (2008:344) om hälso- och sjukvård för asylsökande m.fl., 4-6 §, samt av smittskyddslagen (2004:168). Här stipuleras att asylsökande personer under 18 år ska erbjudas subventionerad vård i samma omfattning som bosatta barn. Detsamma gäller för barn som har fått beslut om avvisning eller utvisning, oavsett om de håller sig undan verkställandet av beslutet. Om barnet lever som papperslös och inte har varit asylsökande omfattas denne inte av ovannämnda bestämmelse, utan samma tillgång som för papperslösa vuxna gäller. För vuxna papperslösa personer erbjuds endast osubventionerad, omedelbar vård, vilket innebär att patienten själv blir ersättningsskyldig för hela kostnaden. Detta är, till skillnad från barn, oberoende av om man tidigare sökt asyl i Sverige. För vuxna asylsökande gäller subventionerad vård som inte kan anstå, samt mödrahälsovård, vård vid abort och preventivmedelsrådgivning.⁴⁶

Alltså i vilken omfattning och på vilka villkor som landsting och kommun ska erbjuda vård beror på personkretsen den vårdsökande tillhör; bosatt, asylsökande eller övriga som befinner sig i landet.⁴⁷

Det finns alltså ingen särskild lagstiftning för personer som lever som papperslösa och deras tillgång till vård. Den samlade lagstiftningen upplevs ofta som otydlig och ställer vårdpersonal inför juridiska tolkningar och avgöranden, som dessutom kan hamna i konflikt med de etiska principer som gäller inom vårddyrkena.⁴⁸

Förutom den nationella lagstiftningen som presenterats ovan har Sverige ratificerat ett antal internationella konventioner som berör personer som lever papperslösa på olika sätt. FN:s särskilda rapportör för rätten till hälsa, Paul Hunt, besökte under 2006 Sverige och kritiserade bland annat bristande tillgång till vård för asylsökande och papperslösa. I socialstyrelsens rapport från 2010 refereras det till Hunts rapport och hur den aktuella, svenska lagstiftningens inte överrensstämmer med folkrätten;

En av de frågor som Hunt belyser i rapporten är asylsökandes och papperslösas tillgång till hälso- och sjukvård. Han framhåller att en av de mest utsatta grupperna i samhället är gömda personer som har fått avslag på asylansökan och andra

---

⁴⁵ SOU 2011:48 s. 98-99.

⁴⁶ A.a. s. 17.

⁴⁷ SOU 2011:48 s. 102.

⁴⁸ A.a. s. 109.

papperslösa. I rapporten framhålls att svensk lagstiftning och praxis inte följer folkrätten, och att detta försätter den medicinska personalen i svåra och ibland omöjliga situationer som tvingar dem att bryta mot sin professionella etik.⁴⁹

---

⁴⁹ Socialstyrelsen, social rapport, kap 8 ”papperslösa” s 274.

3. Att arbeta frivilligt för och med papperslösa

I följande kapitel presenteras främst de intervjuer som den här studien byggts på samt reflektioner och kommentarer av dem. Jag har genom den analytiska processen där jag använt mig av kodning tagit fram teman från intervjuerna. De kretsar kring relationen mellan de som arbetar ideellt och de som är mottagare och huruvida den relationen upplevs som ojämnställd och vad som kan vara grunden till det. Utifrån det har jag plockat ut citat för att dels illustrera mitt resonemang, dels för att göra min analys transparent och tydliggöra intervjuernas betydelse för utformningen av studien. Detta beskrivs närmare i metodkapitlet.

3.1 En ojämn maktbalans

En ojämn maktbalans i relationen är något i princip alla mina informanter berättar om och mer eller mindre kämpar med. Rollen som frivilligt arbetande upplevs å ena sidan som befriad från skyldigheter då arbetet helt baseras på frivilliga insatser och man är fri att välja om och hur länge man arbetar. Å andra sidan ställs den som arbetar ideellt inför ändlösa krav från de som söker hjälp, eftersom det ideella arbetet är den enda instansen och denna ska täcka omfattande behov. Underliggande hos flera finns likväl känslan av en slags medmänsklig plikt, det vill säga att även om arbetet är frivilligt upplevs det inte som helt valbart från de som utför det. Vidare skapar frånvaron av kontrollerande funktioner eller instanser, frånskild individen som utför arbetet, osäkerhet. De små möjligheter till formell ansvarsutkrävning som finns påverkar både mottagaren liksom den vars intention är att hjälpa.

Informant 4 (jurist)

"Det är mer kravlöst från mig för jag har inga skyldigheter, samtidigt är det mer krav ifrån dom som man måste förhålla sig till"

Informant 4 (jurist)

"Men självklart så blir det ju en mer ojämnlikställd relation eftersom dom inte har några formella krav på mig. Jag är där för, jag är egentligen en innerlig motståndare till allt sånt där probono och frivillig arbete och sånt, iallafall när det gäller något så"

konkret som juridik eller sjukvård eller så. Det är en dålig idé att ha folk som arbetar på fritiden, för att jag kommer att ha mindre resurser, jag kommer kunna hjälpa mindre, även om jag tycker att någonting är fel och behöver rättas till så kan det hända att jag inte hinner eller att jag inte kan. Och en annan klient som jag har en klientrelation med som jag får betalt för att arbeta med kan inte, kommer inte godta det, men det måste de här godta.”

På många sätt upplevs en ojämnställd relation till papperslösa människor för de som arbetar eller engagerar sig ideellt, oundviklig. Mina informanter uttrycker flera grunder till detta, bland annat, som ovan, frånvaron av formella krav och anspråk. Eftersom det saknas en mottagare som är *skyldig* att uppfylla anspråken, de som svarar till kraven som ställs kan egentligen lättvindigt avstå eller ångra sig utan några direkta följder.

Informant 3 (politisk aktivist)

”Så därför började jag bli engagerad av skälet att det är en så extremt tydlig, eller det är så extremt tydligt när man tittar på hur vissa har rätt att bosätta sig var man vill eller och resa vart man vill, och vissa såhär överhuvudtaget inte har rätt att göra det. Och, ja det är så sjukt orättvist. Och det får sådana konsekvenser. Och när jag på något sätt insåg det kändes det så självklart att man skulle jobba med det”.

Informant 5 (sjuksköterska)

”(...)och människor som är väldigt sårbara och som inte, nej men som är utelämnade på många olika sätt (...)Ja, jag är sjuksköterska och jag har tid, även om jag jobbar mycket så har jag lite mer tid nu då, när man inte har barn hemma och så. Då tänkte jag att jag kanske kan göra någonting (...)Men tanken är väl att jag hörde om det och jag alltså, medmänsklighet på något vis tycker jag.”

Informant 5 (sjuksköterska)

Min fråga; *Har du upplevt ditt arbete eller engagemang som politiskt eller aktivistiskt på något sätt?*

Svar; *Nej, aldrig. Jag har inte lagt dom värderingarna i det. Det kanske är för att jag aldrig varit så, eller jag har aldrig varit engager... eller aktiv i något politiskt parti, sen har jag alltid gått och röstat men inte lagt den värderingen i det så att säga.*

Känslan av en oundviklig ojämn maktbalans vilar också i utgångspunkten där ena parten behöver den andra mer. Drivkraften för den som arbetar skapar i sin essens en ojämn maktbalans, där man som givare har som utgångspunkt att den motsatta parten har ett behov av insatsen och därmed hamnar givaren i överläge. I många situationer finns onekligen ett stort behov för hjälp av något slag, det ifrågasätter jag inte här, vad jag ser till är de olika faktorerna som bidrar till en ojämn maktbalans i relationen. Om drivkraften däremot är missnöjdhet över större strukturer och system, där situationen människorna man hjälper befinner sig i är en produkt av det och att hjälpa dem är ett led i att strukturellt förändra även sin egen verklighet - har man då större möjlighet att bygga en jämbördig relation? Kontrasten mellan mina informanter är stor i sina skäl till engagemang och vilka värderingar de lägger i sitt engagemang, som påvisas ovan. Trots det är deras arbete i praktiken överrensstämmande och kompatibelt. Jag upplever inte att de som arbetar av politiska skäl själva upplever sig ha en mer jämbördig relation än de som snarare arbetar av "medmänskliga" skäl. Bakgrunden och skälen till engagemanget framstår således inte som en indikator för hur relationen upplevs. Emellertid uttrycker två av dem tydligt motstånd till vissa former av ideellt engagemang och välgörenhet, där arbetet i det ena fallet identifieras utifrån att *inte* vara välgörenhet. Begreppet välgörenhet har i detta fall en negativ innebörd, och motsatsen till det uttrycks som politiskt arbete. I det andra fallet är grunden till motviljan att hjälpen man bistår med är så pass oberäknelig och beroende av människors välvilja, och är därmed snarare kritik riktad mot det statliga systemet och dess luckor.

Flera av mina informanter upplever kapaciteten hos papperslösa som låg utan en tredje, legitimerande part, även i de fall rättigheten finns erkänd i nationell lagstiftning. Eftersom riskerna, deportation eller förvarstaggande, som det innebär för papperslösa att kontakta statliga institutioner är överhängande och oundvikligen skrämmande. Det innebär att det krävs en legitim tredje parts försäkran för att alls framföra anspråk, trots att det är ett anspråk som man enligt lag har rätt att göra, exempelvis att som papperslös ta sina barn till en vårdcentral.

Informant 4 (jurist)

"Om jag säger, när det kommer en familj som säger att vi får inte vård hemma. Så säger jag att jo det ska ni få, säg det här och det här och det här. Och ger dom mitt visitkort, och annars får ni ge det här till läkaren så ska jag prata med honom. Det är

klart att det kan vara, eller det här vi pratade om, det här ojämlika att man kan ge dom den informationen eller lite stöd för att kräva sina rättigheter i de få fall de har rättigheter.”

Informant 5 (läkare)

”Men alltså, nu har barn full rätt till sjukvård och man ska inte bli anmäld va. Det ska dom inte göra, men rädslan hos mamman gör att det här är svårt. Men då ordnade jag kontakt med en barnläkare som jag har kontakt med då, då känns det lite tryggare för henne då än att gå, egentligen skulle hon kunna söka på akuten var som helst va, det skulle hon kunna göra men, för deras rädsla och så...så...Rädsla är nog det största hindret.”

Vad innebär det för rättighetsstatusen i Sverige att rädsla för staten är ett hinder för att göra konventionella anspråk på sina rättigheter? Rädslan som beskrivs här undergräver kapaciteten hos de människor som befinner sig på svenskt territorium att åtnjuta de rättigheter som tillskrivits dem. Detta är ett hinder som bland annat kan härledas till oklarheten kring den statliga jurisdiktionens delbarhet, på samtliga nivåer i samhället, där garantin om rättigheter inte genomsyrar samtliga institutioner och därför inte har implementerats i praktiken. Man måste kunna försäkra sig om att ett besök på en vårdcentral med sitt barn var som helst i Sverige, aldrig innebär en polisanmälan, det är en förutsättning för att rättigheten om vård ska kunna anses som uppfylld av svenska staten. Konsekvensen för papperslösa människor är ett oundvikligt beroende av andra individers rättfärdigande, även i de fall man enligt nationell lag är garanterad rättigheten.

Vidare uttrycker en av mina informanter papperslösa människors begränsade möjligheter och resurser till att själva organisera sig. Det leder till att individer som personligen inte är utsatta är de som främst har möjlighet att organisera sig för politisk förändring, vilket ytterligare cementerar en ojämn maktbalans i relationen och skapar en klyfta mellan de politiskt engagerade och de vars sak de driver.

Informant 3 (politisk aktivist)

”Att på andra ställen kan papperslösa själva organisera sig och driva sin röst men i Sverige idag är det jätte svårt för att man är väldigt osynlig. Och då är ju frågan alltid

om vi ska starta organiseringen eller är det konstigt om det kommer från oss. Samtidigt så man måste tänka med det beroendet"

Ett annat skäl som leder till en ojämn maktbalans i relationen är beroendet i form av basala, materiella skäl, såsom pengar och boende.

Informant 3 (politisk aktivist)

"Alltså ofta gör de det, boende eller pengar är ofta det som är dom stora problemen för att mycket kan man klara själv men det brukar vara väldigt, väldigt svårt. (...)Men jag tror att det är, jag tror att det på ett sätt stärker offerkänslan eller känslan av att behöva hjälp liksom. Och det är svårt för att på ett sätt är man ju ett offer det kommer man inte ifrån, för man är ett offer för den politik som finns... sen kanske inte det ska bli ens identitetsmarkör liksom...men ja."

Ytterligare en faktor som bidrar till en sned maktbalans är att papperslösa upplevs ha en lägre kunskapsnivå om sin situation, att de ställer krav utifrån en desperat situation där överlevnad är första prioritet och ges därför lägre trovärdighet. När det kommer till exempelvisa juridiska sakfrågor är en skillnad i kunskapsnivå förvisso inte signifikant för papperslösa människor, utan ett faktum som generellt präglar yrkesrelaterade relationer. Här upplevs deras trovärdighet som lägre än personer med uppehållstillstånd, inte än jurister.

Informant 4 (jurist);

"Sen är det ju också ett problem med fakta, alltså varje vecka är det ju någon som bara har med sig ojämna sidor av alla beslut för att deras advokater har missat att kopiera, att migrationsverket skriver ut dubbelsidigt så man bara får med sig halva informationen

Det är ofta att de säger att nej det där har ingen prövat och jag berättade det för länge sedan men det har inte prövats. Så får man läsa och det har nog prövats och människor som har så litet grepp om verkligheten gör ju att det är svårt. Jag träffar folk här som, jag jobbar ju med ganska många olika utsatta människor, men jobbar jag med dom som har koll så är det ju så fantastiskt skönt att då kan man prata och; vad som har hänt så berättar den vad som har hänt och så stämmer det med vad andra tror har hänt också. Den formen kan man ju inte räkna med, man får vara

väldigt försiktig med fakta och så man får lära sig att kontrollera och ställa samma fråga fyra-fem gånger på olika sätt för att veta om det stämmer. Det är ju ett problem med att jobba”.

Jag ser framförallt två missgynnande faktorer utav detta. Det första är att den faktiska tillgången till information om sin juridiska situation är liten, och den information som flödar är opålitlig. Detta fördjupar en redan utsatt situation, och är en tydlig kontrast till de resurser och tillgångar som medborgare har när det gäller att finna trovärdiga informationskällor om sin juridiska status. Det exemplifierar en exkluderande effekt som samhällets strukturer innebär för människor utan uppehållstillstånd. Det andra är hur relationen påverkas av att utgångspunkten i mötet är att den som söker hjälp har lägre kunskap, och att den information de ger ifrågasätts i större utsträckning än en reguljär klient. Detta ökar klyftan mellan parterna och sätter ”hjälparen” i en än mer överlägsen position. Det framträder tydligt i detta exempel att arbetssättet för min informant skiljer sig från hur hen vanligtvis arbetar, och i detta ökar klyftan mellan den som innehar ett uppehållstillstånd och den som inte har det.

En av mina informanter berättade att till ensamkommande barn och ungdomar och uppstår ofta en slags barn-föräldrarelation, där beroendet existerar på flera nivåer.

Informant 3 (politisk aktivist)

”Och där blir det ju jätte svårt att veta såhär, okej nu är de som i en extrem beroende ställning till oss, vad gör dom för att dom känner tacksamhet, och vad såhär ska vi tvinga dom att gå till skolan för att vi vet att det är bra för dom?”

De aktivister som är kontaktpersoner för ungdomarna är de enda vuxna som finns tillgängliga i deras liv. I denna situation uttrycker min informant svårigheter att förhålla sig, eftersom situationen ger dem som hjälper stort inflytande över ungdomarnas val. Vidare upplever hen att deras handlande gentemot dem som hjälpt dem influeras mycket av tacksamhetskänsla, vilket gör det svårt att avgöra vad de i realiteten vill. Flera av mina informanter har ansett tacksamhet från de som mottar hjälp som obefogad, och upplevt den som ytterligare en bidragande faktor till att maktbalansen inte jämnas ut.

Informant 3 (politisk aktivist)

”Och på ett sätt hatar jag att dom är tacksamma, samtidigt vet jag, hade jag varit som dom hade jag också varit tacksam för att det kommer en typ random människa och ger en pengar. Och det är jätte jätte konstigt fast någonstans ändå värt det för att det gör att man överlever typ.”

Erfarenheten av tacksamhet som malplacerad, och att några av informanterna känner sig obekväma när den uttrycks, speglar känslan av ideellt arbete som en plikt snarare än en renodlat frivillig handling. Få av mina informanter uppfattar sig själva som någon ovanligt god eller uppoffrande på något sätt. Jag uppfattar snarare en känsla av skyldighet gentemot de som har det sämre, och det frivilliga arbetet som en självklarhet.

3.1.1 Patient- & läkarrelationen

Informant 6 (sjuksköterska)

”Men för personer som möter mig kanske det är liksom, jag menar inte att det är viktigt med en titel för jag är väldigt befriad från det, men sjuksköterska ger en sorts legitimering för att det är nog en människa som ska ta hand om mig, det är någon som möter mig lite grann. Eller läkare. Då känner jag att det kan vara viktigt, eller det gör ingenting att de vet att jag är sjuksköterska. För jag hoppas att det ska inge något slags förtroende också, sen är det ingen särställning bland gruppen på något vis men att jag hoppas att det ska ge en, eller jag tror att det ger en hon kan nog hjälpa mig med det här kanske. Sen någon sorts trygghet i det (...)”

I kontrast till känslan av att en ojämnbördig relation är oundviklig uttrycker vissa av mina informanter, huvudsakligen de som arbetar inom vården och ideellt utövar sina yrkesroller som läkare respektive sjuksköterska, att maktbalansen i relationen inte är en följd av de människornas medborgerliga status. Mötet med de människor som söker hjälp på kliniken för papperslösa skiljer sig inte i särskilt stor utsträckning från mötet med patienter på en reguljär vårdcentral. De har ett yrkesorienterat förhållningssätt, där det centrala är en patient-läkarrelation, som i sin essens är ojämnställd. En sådan uppbyggnad av relationen kan dessutom fylla en funktion, och ha en positiv effekt.

Vidare påpekar de som vårdgivare att en person i kris är en person i kris trots olika kontexter, och det är vanskligt att göra skillnad på hur djup en kris är för olika personer.

Därför skiljer sig inte det sociala, personliga mötet med papperslösa människor som söker vård särskilt mycket från de med uppehållstillstånd. Bortsett från brist på tillgängliga, materiella resurser och avsaknad av fler institutioner att vidarebefordra patienten till.

Informant 6 (sjuksköterska)

"...men jag tror att om man har jobbat många år som jag har så har man ju erfarenhet av att möta väldigt många människor även om det kanske inte är flyktingar, men många människor i kris på olika ställen (...) jag har jobbat tidigare på sjukhus med väldigt svårt cancersjuka människor (...) även om det är väldigt stor skillnad så är det en kris man möter. Sen tror jag ju att som papperslös så är man ännu mer utsatt och blir man sjuk då eller har man inte pengar till mat eller man känner sig otrygg för sina barn, det klart att det är jätte svårt."

3.2 Metoder för att skapa en jämbördig relation

Utöver grunder och uttryck för en ojämställd relation uttrycker samtliga av mina informanter önskan om, försök till och betydelsen av att skapa en jämbördig relation. Jag har utifrån deras iakttagelser urskiljt tre huvudsakliga tillvägagångssätt för att uppnå detta. Det första är ett yrkesorienterat förhållningssätt, vilket i vissa fall även inkluderar en personlig distans. Exempel är hur professionellt, sakligt och ibland enkelt informanterna beskriver situationen för dessa människor, som egentligen befinner sig i en extremt utsatt situation.

Informant 5 (läkare)

"Vi behandlar en depression, vi har flera som vi behandlar för depressioner, så får de komma för samtal. Så får de mediciner för 14 dagar i stöten så håller vi kontakt med dem, så kommer de och fikar lite och pratar lite. Så har vi ju hållt flera under armarna ett tag tills det släpper för dem."

Här beskrivs depression som en tämligen enkel åkomma, som "släpper" efter ett tag. Informantens sätt att berätta om sjukdomen utelämnar helt egna känslomässiga

reflektioner inför möten med utsatta, tyngda och sjuka människor. I rollen som läkare kan detta vara ett vardagligt förhållningssätt eftersom sjukdom är centralt, vad som är intressant här är avsaknaden av erkännande för en ovanligt svår situation, vilket jag uppfattar som ett distanstagande till själva papperslösheten, om än ett sedvanligt förhållande till patienter.

Informant 5 (läkare)

”Och då finns det där, vi brukar vara två tre läkare, ehh...två sköterskor ibland tre sköterskor och så har vi haft en naprapat knuten till det här. Nu har vi en, ja en naprapatmottagning om man säger så, som ligger väldigt nära som vi får lov att skicka dom direkt över till. Sen så finns det ju då juridisk rådgivning också, alla får fika när dom kommer och smörgås, och så får man kläder. Så det är det som finns i det här konceptet om man säger så.”

När informanten här beskriver verksamheten använder hen sakliga termer, och beskrivningen påminner om en verksamhetsberättelse för ett företag eller en reguljär verksamhet, vilken som helst. Hen uttrycker få känslor och berör inte den svåra situation många patienter befinner sig i. Sättet hen formulerar sig på förmedlar en känsla av enkelhet och utesluter en bild av hinder eller tyngda människor.

Informant 5 (läkare)

”Och när jag hade gjort det några gånger så upptäckte jag att det var väldigt många papperslösa som åkte ifrån Borås ner till Göteborg, till Rosengrenska och så åkte jag likadant så tänkte jag att det här var väl väldigt opraktiskt. Då är det väl bättre att jag tar dem i Borås. Och det var så vi startade. För ja, tre år sedan snart nu då.”

Även beskrivningen av hur kliniken startade är fri från några känslomässigt relaterade syften och framstår som en given och praktisk lösning på ett uppenbart, men lösligt, problem.

Informant 4 (jurist)

”Det finns oändligt många gånger som man säger att ja jag förstår att du är rädd för att skaffa ett pass men har du inget pass kan du inte söka ett arbete. Så du får välja, ta risken att bli utvisad eller inte kunna ha ett vitt arbete i Sverige. Sen får man lämna det, jag kan inte göra det valet, jag kan inte bestämma vad du ska göra, men det är valet du har. Alltså man kan informera om sådana saker så att folk kan göra några upplysta val själva. Utifrån kunskap och inte utifrån rykten eller så.”

Detta är ytterligare ett exempel på ett sakligt och professionellt förhållningssätt till det ideella engagemanget och till de personer som söker hjälp. Samtidigt bemöter hen här den andra parten som handlingskraftig och erkänner dennes kapacitet och möjlighet till kontroll över sitt eget liv. Att bekräfta den svagare partens kapacitet kan vara ett steg mot att finna en jämställd grund i relationen, vikten av att distansera sig uttrycks samtidigt som vital. Att hålla distans är något informant 4 återkommer till under hela intervjun, ett centralt begrepp är ”att vara hårdhudad”, som hen menar är essentiellt för att kunna arbeta på detta sätt med papperslösa.

Informant 4

”Det är ganska tufft, det är flera som har slutat i verksamheten för att de inte orkar med. Samtidigt är det ju väldigt starka människor, det är väldigt spännande möten, så man får ju väldigt mycket av att träffa dem. Det är ju det andra känner också så om man är tillräckligt hårdhudad att säga nej till människor så får man ju ut väldigt mycket utav det. Men det är ju hela tiden en faktor, det här med det sociala problemet liksom.”

Det andra förhållningssättet är att inte fokusera alls på den papperslösa statusen och på så vis försöka skapa en helt ordinär relation.

Informant 1 (icke-yrkesutövare)

”(…) när dom kommer här så är det ganska mycket action så från första början. Nej inte just den här papperslösa grejen, man kan prata mer om vardagen om de går i skolan och vad de gör på fritiden. Om de spelar några sporter eller

sådär. Men just den grejen känns som att det är ganska, jag tror att det är ganska skönt för dom att komma dit och känna att det inte spelar så stor roll. Att det är en del av grejen (...)"

I den här kontexten kretsar relationen kring barn som lever som papperslösa, vilket också gör den här metoden lättillgänglig, då lek och fysisk aktivitet är syftet. Min informant ser också detta förhållningssätt som stärkande för barnen, då de kan få möjlighet att ha en vanlig, oproblematiske tillvaro, åtminstone en liten stund.

I det tredje förhållningssättet fokuserar informanterna på styrkan hos de som kämpar som papperslösa och framhäver just det som identitetsmarkör.

Informant 3 (politisk aktivist)

(...) då har jag upplevt att många är sådana sjuka kämpar och det är såhär; nu klarade vi det. Och att det är det som är den starka identiteten.

Och jag tror inte, jag har inte mött många alls som har varit alltså, det är snarare vi i asylgruppen som tycker att allt är så jävla orättvist för många som ändå har kommit, jag tänker många som är i det här steget har mött så sjukt mycket orättvisor längs med gången att man nästan väntar sig det. (...) ja men inte så många som jag tänker tar den; det är så synd om mig eller snarare kanske så här; jag måste kämpa och det är väldigt jobbigt och ja men och orättvist, men orättvist och offer är olika saker.

Informant 4 (jurist)

"Så att det finns också en så ganska hård stämning som, en hård attityd från gömda. Eller dom som har klarat sig, dom som har tagit sig ut till Bergsjön och hittat oss är också dom som tänker ta sig fram i kön för att träffa någon. Så man får ha ganska hård hud för att jobba med den gruppen av människor tycker jag. Jag menar inte det som att de är elaka, utan det är en överlevnadsstrategi, är man närmare eländet så måste man ta i lite mer också."

Detta exemplifierar hur och vilka starka karaktärsdrag som betonas, och de generaliseringar om "gruppen papperslösa" kretsar kring uttryck som överlevare, styrka och hårdhet. På detta vis jämnas relationen till viss del ut genom att påvisa hur de människor som lever som papperslösa är överlägsna, samt bekräftelse av hur krävande den situationen är.

3.3 Hur påverkar dessa omständigheter de som arbetar ideellt?

Mina informanter uttrycker olika upplevelser av att arbeta under dessa omständigheter, och understryker både de negativa sidorna av det och de positiva möten och känslorna som är förknippade med rollen som "givare".

Några av mina informanter upplever osäkerhet på grund av avsaknaden av säkerhetsnät och någon slags kontrollerande enhet.

Informant 1 (icke-yrkesutövare)

"Jag har jobbat på andra sätt med barn liksom och så då finns det ju andra forum att diskutera det på, då har man chefer och sådär som kan ge feedback på ett annat sätt.(...)

Eller somliga har det, nån har väl någon form av utbildning, men om man ser det här som att det är en förskola eller något sånt så, det känns som att...men det springer omkring vuxna där som vi inte har någon koll på och det är väldigt så här osäkert egentligen. Jag menar om det hade varit barn på, i svensk förskola som hade, det hade, ja, jag vet inte...det känns väldigt, vi får ju inte göra några misstag liksom."

I en kontext där man är ansvarig för andra människors barn, blir avsaknaden av kontrollerande instanser och ett säkerhetsnät påtaglig. Informanten upplever att inga misstag får begås eftersom det inte finns någon eller något att falla tillbaka på, allt ansvar och förtroende ligger på några individer. Den här situationen skapar osäkerhet för samtliga som berörs av aktiviteten.

Alla de jag intervjuade uttryckte på något vis att det är stärkande att känna sig behövd, några påtalade dessutom att de motiveras i sitt arbete av att utföra något viktigt och konkret.

Informant 4 (jurist)

"Men samtidigt som sagt så är det dom starkaste mötena också. Jag tycker jag får jätte mycket energi av att vara där också. Det är väldigt starkt att dela människor som verkligen är desperata, inte bara desperata men som verkligen behöver en."

Informant 6 (sjuksköterska)

"(...) så känner man att man är en länk, en bit på väg för dom här människorna. (...) Om vi säger att det kan vara ett mål i sig att man kan säga att man hjälper dom där dom befinner sig just nu."

Informant 3 (politisk aktivist)

"(...) just i det läget som jag var då, kändes det skönt med något där jag kunde vara så totalt övertygad om att det var så sjukt orättvist och att det gjorde så stor skillnad att det var både det politiska men också något slag, men att det handlar så mycket om ett här och ett nu också som var viktigt."

Informant 1 (icke-yrkesutövare)

"Det var väl snarare så ett, någonting där jag såg att där är det ett akut... där finns det människor som inte har det bra liksom."

Samtliga som jag intervjuat är också medvetna om och upplever den ojämställda relationen mellan dem och de människor som söker deras hjälp. Parallellt med den upplevelsen finns också det stärkande med att känna sig behövd och vetskapen om att det arbete man utför är meningsfullt och skapar en konkret förändring. Att den tillfredsställelsen är kopplad till utsatta personer beroende av en själv illustrerar den problematiska relation som uppstår.

I en kontext där människors behov är så omfattande och de tillgängliga resurserna så få infinner sig hos vissa en känsla av otillräcklighet, vilket en av de jag intervjuade klart uttryckte.

Informant 4 (jurist)

"Om man träffar någon som blir misshandlad som vill ha hjälp som inte vill gå till polisen, och hur gör man då? De kan inte använda samhällets vanliga kanaler utan måste använda andra sätt för att få fram information eller för att få skydd eller för att få hjälp. Om man har barn som mår dåligt kan man inte ringa socialen för att då riskerar man att de kommer må ännu sämre och ja, det är ju alltid ett problem."

Avsaknaden av system och samhälleliga resurser att luta sig på skapar en känsla av otillräcklighet och frustration. Att arbeta utanför dessa, i det här fallet med juridiska frågor, erbjuder få möjligheter att konkret och direkt hjälpa till. I synnerhet då de juridiska delarna av livet, som är nyckeln till det mesta, verkställs genom statliga institutioner och system, det man i sista hand har tillgång till som papperslös i Sverige.

Informant 4 (jurist)

"Och det händer ju regelbundet att det kommer någon dit och säger att här är mina kusiner och deras barn och nu har jag tröttnat på att ta hand om dom så nu får ni lösa det så går de och så sitter det folk där som kanske är apatiska eller jätte ledsna eller inte kan språket och säger ja ni får ta hand om oss nu annars dör vi. Om ni inte hjälper oss så sätter vi oss utanför och dör. Och då får man säga att ja gör det då, tyvärr vi kan inte hjälpa er."

Hjälpen som ges och resurserna som avsätts beror inte på behovet hos de som söker hjälp, enorma behov möts i den här kontexten av mycket små resurser som består av några få individer. Är man då en av dessa individer blir känslan av ansvar tung. Ovan illustreras hur den här personen tvingas sätta gränser som i en situation med reguljär verksamhet och statligt ansvar skulle anses orimliga.

Informant 4 (jurist)

"Alltså man möter ju... väldigt psykiskt, det är ju väldigt psykiskt påfrestande att hantera människor som mår så dåligt hela tiden. Och varje gång som vi kommer dit, varje gång faktiskt, så är det några som är jätte arga för att de har

bokat tid och säger att det är femte gången vi bokar tid och aldrig får vi träffa någon.”

Upplevelsen av mental påfrestning i mötet med utbredd mental ohälsa är inte nödvändigtvis signifikant för papperslösa utan gäller även då man möter personer med uppehållstillstånd. Det som gör den här situationen annorlunda är vetskapen om att ingen tar något ansvar eller känner skyldigheter gentemot dessa människor. Det stora behovet som finns hos de som söker hjälp i kombination med att det sällan finns något konkret att göra för dem, bidrar till en ännu större känsla av otillräcklighet. Den här situationen rubbar också de vanliga sociala koderna, vilket informanten uttrycker bland annat genom att vara mer ”hårdhudad” än i andra situationer, och skapa personlig distans.

3.4 Sammanfattning

Relationen upplevs av samtliga som ojämnställd, där den som söker och mottar hjälp på olika sätt är beroende av frivilliga, solidariska krafter för att tillfredsställa sina basala behov. Dock skiljer sig informanternas uppfattning om grunderna till den ojämna maktbalansen samt huruvida den är oundviklig eller inte.

De faktorer som mina informanter upplever skapar eller bidrar till en ojämnställd relation är följande;

- Frånvaron av formella krav och skyldigheter, alltså avsaknad av mottagare som är *skyldig* att agera eller reagera.
- Det ojämnställda behovet av varandra, eftersom rollerna som givare och mottagare i sin essens innebär en ojämn maktbalans.
- Beroende av basal materia som pengar och boende bidrar också till att skapa tydliga roller som ”givare och mottagare”. Vidare påtalar flera av mina informanter tacksamheten i dessa relationer som svår att möta, och att det påverkar relationen negativt. Eftersom det som ges på sätt och vis upplevs som en rättighet av givaren. Därmed upplevs det ideella arbetet inte som en helt frivillig handling, utan även som en plikt som medmänniska eller medborgare.

- Upplevelsen av kapaciteten hos papperslösa människor som låg utan tredje part, där rädsla för statliga institutioner skapar ett oundvikligt beroende, även i situationer där rättigheten finns stipulerad i nationell lagstiftning.
- Bristen på resurser och möjlighet att synas i det offentliga leder till att det är svårt som utsatt grupp att organisera sig. Vilket innebär att den största delen av de som organiserar sig är de som har medborgarskap och det kan vidare fördjupa klyftan mellan medborgare och icke-medborgare.
- I relation till ensamkommande barn upplevs relationen ibland som en slags föräldra- och barnrelation, vilket också kan omöjliggöra en jämn maktbalans.
- I kontrast till de ovannämnda grunderna spelar den direkta papperslösheten mindre roll för de vårdgivande yrkesutövarna, de uttrycker att det snarare är snarare patient- och läkarrelationen som skapar ojämställdhet. Ytterligare en faktor som upplevs bidra till att relationen i stort inte påverkas av de inblandades medborgerliga status är att man inom vården alltid möter människor i kris, trots att kontexterna varierar befinner sig patienterna i en utsatt situation. Det är snarare behovet av vård som skapar de olika rollerna som "givare" och "mottagare".

Dessa omständigheter ger upphov till en prekär arbetssituation för de som arbetar ideellt. Mina informanter uttrycker båda negativa och positiva sidor;

- Osäkerhet och obehag på grund av avsaknad av kontrollerande system och säkerhetsnät, då allt ansvar hamnar på enskilda personer.
- Upplever det som stärkande att känna sig behövd och att hjälpa till på ett konkret sätt.
- Samtidigt är behoven och kraven så enorma att känslan av otillräcklighet är utbredd, och framförallt en av mina informanter påtalar den psykiska påfrestningen med att arbeta med mentalt tyngda människor, och många gånger vara en av deras få eller enda länkar till det etablerade samhället.

De tillvägagångssätt som informanterna använder sig av, medvetet eller omedvetet, för att jämna ut balansen i relationerna varierar. Med grund i mina intervjuer, delas de in i tre huvudkategorier;

- Ett professionellt och distanserat förhållningssätt.
- Att inte fokusera alls på papperslösheten och på så vis bygga en "vanlig" relation.
- Att fokusera på styrkan som fordras för att klara av att leva som papperslös.

3.5 Slutsats

Det ideella arbetet, vilket utförs i en kontext av mottagare och givare, stärker den som är utsatt att själv styra över sitt liv och framföra anspråk på sina rättigheter. Exempelvis sker detta genom att bistå med fysisk och psykisk vård, hjälp till boende och kunskap om svensk lagstiftning. De är samtliga faktorer som är nödvändiga, om än inte tillräckliga, för att kunna utföra anspråk och öka individens kontroll över sin livskvalité. En sådan här situation kan även upplevas som motsägelsefull i de fall då yrkesutövare säger till mottagaren vad denne ska göra för att öka kontrollen över sitt liv, men i den här kontexten är det många gånger svårt att undgå. Relationen blir obalanserad då man blir beroende av några individer, det är bland annat den godtyckligheten som går att undvika i statligt reglerade system.

På grund av det rådande rättighetssystemet där endast medborgare är fullständiga rättighetsbärare innebär exempelvis kunskap om lagstiftning få möjligheter för konkret handling som leder till en förbättrad situation och åtnjutandet av rättigheter. Kunskapen är likväl en förutsättning för eventuella åtgärder. Vidare skapar det etablerade samhället och dess system en situation där personer som lever som papperslösa är beroende av en tredje part både för att hävda sina rättigheter och för att få basala rättigheter uppfyllda. Den utgångspunkten för relationen fördjupar utsattheten, och skapar ett oundvikligt beroende till de *individer* vars arbete baseras på välvilja och samtidigt stärker de personer som är i behov av hjälp. Man blir alltså utsatt i form av ett beroende och stärkt av en och samma relation.

Det här påverkar även rättighetsstatusen i Sverige, eftersom individer i vissa fall även är beroende av en tredje part för att göra anspråk på de rättigheter som finns stipulerade i nationell lagstiftning. Rädslan för institutioner som nämns i texten kan återkopplas till statens jurisdiktion och ovissheten kring dess delbarhet. Samma jurisdiktion har auktoritet att svara till ett rättighetsanspråk och uppfylla det, samt utvisa den person som vistas utan tillstånd inom det statliga territoriet. Rättighetssystemet blir då godtyckligt, exempelvis kan det ta sig i uttryck genom

inkonsekventa policys och skiftande kunskapsnivå inom statliga institutioner om människor som lever som papperslösa. Därmed kan bemötandet variera stort och resultatet av kontakt med statliga institutioner är svårt att förutse.

Under mina intervjuer uppfattar jag att läkaren och sjuksköterskan skiljer sig från de andra informanterna då de upplever få skillnader i relationen till patienter med medborgarskap och patienter utan. Inneboende i rollen som läkare eller sjuksköterska finns en redan ojämn maktbalans som dels bottenar i ojämn kunskapsnivå och dels den sjuka personens redan utsatta situation. Relationen mellan läkaren och de som kommer till kliniken för papperslösa upplevs inte influeras i lika stor grad av situationen som avsaknaden av ett uppehållstillstånd innebär, till skillnad från de andra informanterna där papperslösheten utgör en central faktor i relationen och dess utformning. Vidare kan det vara enklare att hålla distans då man träder in i sin yrkesroll och har ett tydligt och någorlunda avgränsat område att hjälpa på, till skillnad från engagemanget som icke-yrkesutövare och/eller politisk aktivist då arbetsuppgifterna upplevs som obegränsade. Dock uttrycker även min informant som arbetar som jurist behoven som ändlösa, således är det snarare yrket i sig som skiljer relationerna åt, och givetvis är upplevelsen högst individuell. Det ojämna förhållandet blir också mer påtagligt som icke-yrkesutövare eftersom man inte har en yrkesroll utan i grunden hjälper i egenskap av medmänniska där skillnaden är den juridiska statusen. Utgångspunkten kan möjligen vara mer jämbördig i form av två människor som möts, men i en sådan relation där det främst är innehav av medborgarskap som är den avgörande skillnaden mellan vem det är som hjälper och vem som tar emot hjälp, kan upplevas som mer ojämnställd. Hos en läkare, men även hos en jurist söker man något som alla måste söka där, kunskaper och färdigheter som inte varje person har.

I skälen till en stor andel av mina informanters engagemang uppfattade jag känslan av plikt, eller tanken om det som en självklarhet, och därför inte ett "kravlöst" arbete som det paradoxalt nog även upplevs vara. Har man en plikt som betraktande individ då rättigheter inte uppfylls av den instans som är den giltiga och effektiva anspråksmottagaren? Innebär det en möjlighet att träda in i rollen som anspråksmottagare och rättighetsuppfyllare? Ett förtydligande exempel; i en situation som läkare eller sjuksköterska på en vårdcentral i Sverige är man den ytterst verkställande parten i ett led som garanterar människor sjukvård, och därmed en

representant för statens rättighetsuppfyllande funktion. Detta förändras i den stund en individ utan uppehållstillstånd som är över 18 år går genom dörrarna. Om denne möter identisk behandling jämfört med en svensk medborgare, har vårdgivaren då inte längre tillfredställt en rättighet utan snarare utfört en välgörande, solidarisk handling till en människa i nöd? Eller kan det vara ett giltigt uppfyllande av de nedtecknade, universella, mänskliga rättigheterna, trots att det sker utan statens medgivande inom dess jurisdiktion? Har man som individ genom sina rättigheter i egenskap av medborgare några positiva skyldigheter gentemot andra individers rättigheter? För att nå ett samhälle där mänskliga rättigheter råder krävs det att individen tar ansvar för sina medmänniskor?

4. Analys

Papperslösa i Sverige har ytterst begränsad tillgång till positiva rättigheter⁵⁰, och lider betydligt större risk än medborgare att få sina negativa rättigheter⁵¹ kränkta utan möjlighet att hålla de skyldiga ansvariga. Kan det stöd och den hjälp som frivilliga bistår med anses vara ett slags rättighetsuppfyllande? Kan individer som verkar utanför nationell lagstiftning och utan statligt medgivande anses vara en giltig anspråksmottagare? Påverkar användning av statliga resurser och etablerade system inom den ideella verksamheten rättighetsanspråket och dess mottagare?

4.1 Individen som anspråksmottagare

Stater ses generellt som den främsta och enda giltiga mottagaren av rättighetsanspråk, och uppbyggnaden av rättighetssystemet vilar på förutsättningen att varje invånare har en stat som har kapacitet att skydda dennes rättigheter. En stats jurisdiktion är i enlighet med internationell rätt knuten till ett specifikt territorium, och staten har inflytande över de som befinner sig där. Eftersom papperslösa migranter otvivelaktigt befinner sig inom en stats territorium är de därmed inkluderade i statens jurisdiktion och därmed triggas även statens skyldigheter att säkra rättigheter.⁵² Stater betraktar generellt papperslösa som giltiga rättighetsbärare, men endast inom en annan stats territorium.⁵³

Det är främst gentemot stater som de internationella ansvarsutkrävande mekanismerna riktar sig, med vissa undantag som exempelvis de rättsfall kopplade till grova människorättsbrott som International Criminal Court (ICC) driver mot individer. Det är således framförallt negativa skyldigheter som vilar på enskilda personer, man kan straffas för att ha kränkt en annans rättighet men aldrig för att ha underlåtit att uppfylla den. Staten är således den instans som i enlighet med internationell lag är den som är ytterst ansvarig för att skydda och uppfylla människors rättigheter. I statliga system ska det också finnas konsekvens och pålitlighet. Statliga processer som i sig utgör en del av

---

⁵⁰ Positiva rättigheter innebär att man som rättighetsbärare är berättigad något som kräver handling av en annan part, exempelvis utbildning eller hälso- och sjukvård.

⁵¹ Negativa rättigheter innebär att man är berättigad till att andra parter avhåller sig från att utföra en viss handling mot den egna individen; exempelvis tortyr.

⁵² Gregor Noll ”*Why human rights fail to protect undocumented migrants*” s. 247.

⁵³ A.a. s. 253-254.

förbudet mot diskriminering, ska därmed försäkra jämställd tillgång till rättigheter. Resurser för att uppnå detta samt kontrollerande instanser och ansvarsutkrävning är i stor utsträckning kopplade till mellanstatliga relationer. Systemet kring rättigheter är alltså uppbyggt kring, och på ett beroende av nationalstater med territoriella gränser.

Som jag tidigare nämner utgör statens jurisdiktion en problematik för icke-medborgare; den innebär både auktoritet att verkställa utvisningsbeslut och att svara på rättighetsanspråk. För en person som lever som papperslös flödar alltså rättigheter och risk för deportation från samma källa. Huruvida rättigheter har företräde i förhållande till den övriga jurisdiktionen stipuleras inte i internationell lagstiftning. Därför finns varierande policys och praxis i olika länder, och även inom nationella gränser. I Sverige kan mottagandet på exempelvis en vårdcentral eller i en skola i stor utsträckning bero på inställning och kunskap hos individen som arbetar på institutionen, eller de interna policys som antagits av de enskilda sjukhus- eller skolledningarna. Även i de fall då man som papperslös har juridisk rätt till statliga institutioners resurser utgör detta en risk beroende på kunskapsnivån hos den man möter, samt oklarhet kring prioritering av verkställande inom jurisdiktionen. Individer i sin yrkesroll, på alla samhällets nivåer, är således nyckeln till både kränkningar i olika former och uppfyllande av och svar på rättighetsanspråk. Det understryker vikten av individens inflytande över andra personers tillgång till sina rättigheter.

Jag vill än en gång belysa exemplet som jag nämner i tidigare kapitel om hur situationen förändras då en person över 18 år utan uppehållstillstånd eller liknande träder in på en vårdcentral, och får vård i samma utsträckning som en medborgare. Vårdgivarens roll förändras inte här, denne är i tjänst, på landstingets institution och agerar som en del av staten. Det som förändrats är den vårdsökandes juridiska status, vilket ger vårdgivaren möjlighet att neka denne de resurser man förfogar över. Om vården erbjuds oavsett, är den inte garanterad eftersom den beror på vårdgivarens välvilja och kan därför inte betraktas som en giltig rättighet. Huruvida rättigheter alls existerar och i så fall när är vida omtvistat, men signerade konventioner och planer för implementering i stater betraktas generellt som reella rättigheter. Om man då ser till en situation där det på en viss plats finns garanterad tillgång till sjukvård en angiven och regelbunden tid, utan statens medgivande, då har kapaciteten för att åtnjuta en rättighet ökat i praktiken om än inte i den nationella lagstiftningen. Det finns alltså ingen att hålla

ansvarig om kliniken en dag är stängd, men tillgången till rätten till hälsa är ändå större för papperslösa på frivilligklinik i jämförelse med den reguljära vården i Sverige. Ytterligare en svårighet för en individ som agerar i sin yrkesroll, till exempel som sjuksköterska, är att man sällan kan offentliggöra att man tar emot alla oavsett juridisk status, eftersom det skulle kunna omöjliggöra praktiken. Det innebär att flertalet inte får information om att möjligheten finns och därmed minskar tillgången likväl. Att betrakta individer och frivilligorganisationer som anspråksmottagare innebär även en risk då ett sådant resonemang indirekt kan befria staten från skyldigheter gentemot dess invånare, vilket inte är intentionen.

Kan en rättighet öka och minska gradvis, eller är den absolut? Om staters undertecknande av konventioner samt redovisade planer för att implementera dessa, betraktas som människorättsinriktat arbete, kan man hävda att en irreguljär klinik för papperslösa i större utsträckning möjliggör för människor att åtnjuta sina rättigheter. I Sverige idag garanteras uppenbarligen betydligt mer av en frivilligklinik i praktiken än en ratificerad konvention. Ett tungt argument för att staten är den giltiga anspråksmottagaren är givetvis lagstiftningen vilket ger underlag för ansvarsutkrävning om detta inte uppfylls. Med tanke på den begränsade tillgången på direkt implementerande verktyg inom internationell rätt, väger det argumentet betydligt lättare i praktiken. Det illustreras tydligt då man ser till vidden av de nedtecknade rättigheter som finns i form av deklARATIONER och konventioner men som i realiteten inte närmelsevis existerar för alla människor, i synnerhet de socioekonomiska rättigheterna men även de medborgerliga och politiska.

Om man går med på att en person i sin yrkesroll, i den offentliga sektorn kan svara till och uppfylla rättighetsanspråk utan det statliga medgivandet, ger detta då en möjlighet även för privatpersoner att göra detsamma? Kan stärkandet av kapaciteten hos människor anses vara en del av ett anspråksmottagande? När staten inte svarar, men ideella krafter i form av individer och frivillig organisationer lystrar, vad sker då med rättighetsbegreppet? Positiva rättigheter finns oavsett nationell lagstiftning och policys erkända på den internationella arenan, dock (i vissa fall) utan en uttalad implementerare, exempelvis rätten till asyl. Denna komplexa fråga vidrör även hur man definierar staten och vad som inkluderas i den, utgör exempelvis dess medborgare en slags representanter som har inflytande? De som lever på det specifika territoriet är

delaktiga i upprätthållandet av de strukturer och den exkludering som råder genom sina handlingar och val. Har man som medborgare i en demokratisk stat möjlighet att påverka och förändra livsvillkoren för en grupp som helt exkluderas från samhället? Innebär den möjligheten i så fall en skyldighet att agera?

4.1.1 Mina informanter

Upplever då de personer som jag intervjuat sig som mottagare av rättighetsanspråk? Mitt intryck är att de inte uttryckligen ser på sig själva som anspråksmottagare. Dock känner de ansvar för de människor omkring sig som faller utanför systemet. Om man som individ upplever känslan av ansvar och i viss mån även plikt att svara till andra människors behov, innebär det att en skyldighet existerar? En uppenbar problematik är att skyldighet och ansvar i den här kontexten är avhängigt av att man på ett känslomässigt plan upplever det.

En huvudsaklig skillnad från lagstadgat ansvar är att man utan några som helst konsekvenser för sin egen person kan välja att inte agera; det saknas juridiskt underlag för ansvarsutkrävning. Även då internationellt lagstadgat ansvar existerar i teorin, i form av ratificerade konventioner och liknande, är det i praktiken mycket svårt för papperslösa individer att kräva sin rätt i förhållande till stater. De som har störst behov av att vädja till de mänskliga rättigheterna är ofta desamma som i utgångspunkten har minst resurser och möjligheter för att utkräva sin rätt.

4.2 Användandet av etablerade system och statliga resurser

Om man på varierade sätt använder etablerade system och statliga resurser för att stötta papperslösa och bidra till de rättigheter som förvägras dem, förändras då det giltiga rättighetsanspråket? När statens jurisdiktion delas av en individ är det ett giltigt delande, och kan det innebära ett giltigt statligt anspråksmottagande?

I mina intervjuer framgår att statliga system och resurser är ett inslag i praktiken för att ge papperslösa vård, och flera av de övriga svarar att de försöker nyttja det etablerade systemet i den utsträckning som är möjlig. Vidare är tillgången till den reguljära sjukvården välintegrerad i arbetet på kliniken för papperslösa och en förutsättning för att det ska fungera och fylla de behov som finns. De två vårdgivande informanterna jag intervjuade uttryckte heller inga större svårigheter med att faktiskt få

tillgång till sjukvårdens resurser och system när behovet finns. Där det uppstår svårigheter på grund av personnummer har man etablerat ett eget system som syftar till att fungera med det reguljära.

En annan av mina informanter arbetade bland annat med ett lokalt projekt för att göra staden mer tillgänglig även för papperslösa personer, genom att få verksamheter och företag att anpassa sig efter de speciella behoven.

Några av mina informanter har lägre tilltro till det etablerade systemet och den generella välviljan, men tanken om att skapa ett parallellt system som är fullt kompatibelt med det etablerade överrensstämmer.

Vad innebär då detta för möjligheten att svara till och uppfylla rättighetsanspråk som staten inte erkänner? När det officiella samhället, exempelvis en skola eller en vårdcentral, väljer att ta emot en papperslös person, utan att underrätta migrationsverk eller polis (vilket innebär att frångå bestämmelser i nuvarande svensk lagstiftning), så har statens jurisdiktion i praktiken delats. Då har man gett tillträde till statliga institutioner som verkställer stipulerade rättigheter, utan att aktivera den delen av jurisdiktionen som ger staten auktoritet att avvisa eller utvisa en person från det aktuella territoriet. Det är svårt att betrakta staten som ett enhetligt väsen i den här frågan eftersom praktiken bygger på en mängd individers eller mindre grupper handlings och även de enskilda tolkningarna av motsägelsefulla och otydliga bestämmelser.

Finns möjligheten att dela jurisdiktionen i så fall endast inom statliga yrken, eller för yrkesutövare generellt? Kan man som privatperson dela statens jurisdiktion?

När jurisdiktionen i praktiken delas på ovannämnda vis uppfyller staten på sätt och vis en rättighet för en individ som den inte anser vara rättighetsbärare inom sitt territorium. Det kan givetvis ifrågasättas huruvida det är en rättighet som uppfylls eftersom den är opålitlig och enkelt kan återkallas. Tillgången är heller aldrig garanterad på grund av att den andra delen av jurisdiktionen närsomhelst kan verkställa ett beslut om utvisning. Även om jurisdiktionen skulle delas i lagstiftningen, exempelvis genom att underrättelseskyldigheten för skola och sjukvård tas bort, är en individs positiva rättighet i sin essens endast garanterad om den trumfar statens territoriella suveränitet. Det här mynnar från den inbyggda konflikten i mänskliga rättighetssystemet mellan

individens rätt och statens rätt till suveränitet. En konflikt som blir särdeles påtaglig i en situation av papperslöshet.

Förändras det giltiga rättighetsanspråket, det vill säga att det sker till en statlig instans och har juridisk grund, på något vis när en icke-statlig, irreguljär verksamhet nyttjar statliga system och resurser? När systemet används på det här viset utför man ett rättighetsmottagande och uppfyllande som är snarlikt det giltiga och reguljära. Därmed har ett anspråk gjorts av en icke-erkänd rättighetsbärare till en aktör som inte är skyldig att svara, där slutresultatet är en reguljärt uppfylld rättighet som på ett sätt är garanterad. Ur ett resultatinkänt perspektiv har rättigheten uppfyllts på ett korrekt sätt enligt de statliga riktlinjer som finns. Däremot är processen osäker och oförutsägbar, eftersom mottagaren kan välja att inte svara, och om så sker finns därför inget givet nästa steg att ta anspråket. Att sammanfläta det irreguljära med det reguljära systemet innebär för individen en möjlighet till inkludering i ett samhälle som officiellt inte erkänner ens existens. Samtidigt är man inkluderad på andra villkor än den övriga befolkningen vilket blir en förlängning av exkluderingen. För ideella organisationer och nätverk innebär de här parallella och kompatibla systemen att man kan ge tillgång till rättigheter på ett förhållandevis säkert och förutsägbart sätt. Vi har alltså ett rättighetsanspråk som är juridiskt ogiltigt men som kan mottagas och uppfyllas på ett giltigt och garanterat vis, dock beroende av individers välvilja.

Referenser

Litteratur

- Seyla Benhabib "*The rights of others; aliens, residents and citizens*" Cambridge University press 2004.
- Gregor Noll "*Why human rights fail to protect undocumented migrants*" European Journal of Migration and law 12 (2010) 241-272.
- Kathy Charmaz "*Constructing Grounded Theory- a practical guide through qualitative analysis*" London: SAGE 2006.
- Maja Sager "*Everyday Clandestinity; experiences on the margins of citizenship and migration policies*" Lund University 2011.

Rapporter och lagtext

- Socialstyrelsen- Social rapport 2010, kap 8 "Papperslösa".
- Statens offentliga utredning (SOU) 2011:48.
- Svenska Utlänningslagen (2005:716).